

*С.М. СЛПУЩЕНКО***РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В 1930-х РОКАХ**

У даній статті на основі широкої історіографічної та джерельної бази аналізуються ключові аспекти репресивної політики радянської влади проти науково-педагогічної інтелігенції Півдня України в 1930-х роках.

Ключові слова: *радянська влада, репресії, інтелігенція, сталінізм*

Подальша розбудова громадянського суспільства ставить перед дослідниками цілий ряд актуальних питань, серед яких ключове місце займає проблематика дослідження трагічних сторінок вітчизняної історії. Незважаючи на чисельні публікації, все ще існує цілий комплекс малодосліджених питань пов'язаних з практичною реалізацією соціально-політичної політики сталінізму стосовно певних верств населення, вивчення регіональних аспектів проблематики. Останнім часом інтелігенція в нашій країні перебуває на вістрі суспільно-політичного життя, є об'єктом уваги громадськості. Що актуалізує розгляд питань формування «нової» радянської інтелігенції в 1920-30-х роках, тоталітарні переслідування та репресії проти неї.

Окреслена проблема привертає значну увагу вітчизняних дослідників. Серед багатьох слід виділити фундаментальну працю провідних українських істориків В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького [1]. Історичній долі та соціальному портрету української інтелігенції 1920-30-х років присвятив свою роботу Г. Касьянов [2]. Регіональним аспектам тематики тоталітарних репресій присвячена монографія миколаївського вченого М. Шитюка [3].

Втім, незважаючи на наявність значної кількості опублікованих праць, в українській історіографії існує потреба комплексного дослідження становлення гегемонії більшовицької партії, вивчення різноманітних аспектів проблематики.

Аналізуючи еволюцію ставлення радянської влади до діячів освіти та науки, слід погодитись з думкою професора М. Шитюка. Згідно якої, до середини 1920-х років більшість дореволюційної інтелігенції, керуючись хто професійним, хто матеріальними інтересами, співробітничали з радянською владою у реалізації планів будівництва так званого соціалізму. Їх високий професіоналізм допоміг протягом короткого часу подолати катастрофічну розруху. Проте з другої половини 1920-х років внутрішньополітична обстановка в країні змінилася. З одного боку, владі потрібно було знайти винних у провалі своїх утопічних планів, з іншого – ставилося завдання заручитися в своїх подальших діях політичною підтримкою інтелігенції і насамперед її верхівки. Вимагаючи від кваліфікованих спеціалістів сумлінної професійної праці, партія відмовляла їм у політичній довірі. В газетах і публіцистиці непоодинокими були звинувачення інтелігенції у двоїстості, безхребетності, непорозумінні епохи. Це призведе до того, що період 1930-х років стане вкрай несприятливим для наукової діяльності. Майже кожного року в країні відбувались «чистки» і «реорганізації», фабрикувались справи по «контрреволюційним організаціям» у науково-викладацькому середовищі. Вчені не мали жодної впевненості в тому, чи працюватимуть вони завтра, чи будуть звільнені або заарештовані за яким-небудь безглуздим звинуваченням [4].

Однією з підвалин соціальної політики держави диктатури пролетаріату став класовий підхід, який на рубежі 1920-30-х років перетворився на диктатуру компартійної бюрократії. Сам термін «диктатура пролетаріату» містив у собі ідею безроздільного панування одного класу і відповідне ставлення до інших [5].

Практичним втіленням даної політики на початку 1930-х років стало посилення репресій проти науково-педагогічної інтелігенції Півдня України. Так, в Одесі пройшли масові арешти науковців, митців, педагогів і студентів вищих навчальних закладів, вчителів міських і сільських шкіл. Серед покараних 3-6 роками ув'язнення, заслання на Північ, у Сибір чи заборонаю проживання в певних місцевостях за «антирадянську агітацію, участь у контрреволюційних

організаціях» були професор української літератури Одеського ІНО В. Герасименко, доцент Одеського університету В. Борщевський, викладачі політехнічного інституту Г. Цомакіон, Л. Дорохольський, інституту соціального виховання В. Мануляк-Хотимирівський та багато інших [6].

Внаслідок державної репресивної політики наприкінці 1920-х – у 30-ті роки в країні, по суті, припинився розвиток ряду галузей науки – статистики, етнографії, демографії, демографічної географії, краєзнавства. Останнє, зокрема, оголошувалось «буржуазною націоналістичною наукою» [7].

В рамках боротьби з нею, у березні 1931 року за звинуваченнями в участі в «українській контрреволюційній організації» заарештовано відомого географа, краєзнавця - наукового співробітника Одеської державної бібліотеки Ф. Петруня [8].

У січні 1934-го за ґратами опинився відомий археолог – директор Одеського історико-археологічного музею М. Болтенко. За звинуваченням у «шпигунстві на користь Японії» він отримав 5 років таборів на Далекому Сході [9].

Паралельно з цим, наступ тоталітаризму посилювався на загальнореспубліканському рівні. В квітні 1933 р. при ЦК КП(б)У скликана нарада з питань національної політики на Україні. Учасники наради констатували наявність «національного ухилу» в галузі науки і культури. Доповідач М. Попов затаврував «націонал-більшовизм» на «історичному та мовному фронті». В червні 1933 року відбувся пленум ЦК КП(б)У, присвячений питанням хлібозаготівель. Після виступу Постишева боротьба проти «ухилу Скрипника» увійшла у вирішальну стадію. «Ухильників знаходили й нещадно громили в літературі, історії, філософії (в «ідеологічних науках»)» [10].

Чисткам піддані всі культурні, академічні, наукові організації. Як заявив Любченко на листопадовому (1933 р.) об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У, в республіці розкриті нові «гнізда української контрреволюції, розставлені за допомогою Скрипника, інколи без нього, в НКО, ВУАМЛІН, в УРЕ, в Академії наук і т. д.» [11].

Розгром «націоналістичного ухилу Скрипника» став останнім заходом такого роду, коли боротьба проти «ухильників» підкріплювалася ідеологічним обґрунтуванням. Після цього поняття «націоналізм» у партії перетворилося з ідеологічного жупелу, на політичний ярлик, вживаний для надання «специфіки» якій-небудь черговій «боротьбі». В середині і в другій половині 1930-х років, коли полювали на «троцькістів», «шкідників», «шпигунів», українські «вороги народу», як правило, отримували ярлик «націоналістів».

В цьому аспекті показовою є, як доведено додатковою перевіркою в 1956 році, сфальсифікована справа по розкриттю «контрреволюційної націоналістичної організації» серед освітян та професорсько-викладацького складу міста Миколаєва восени 1937 року.

2 вересня 1937 заарештовано викладача української мови фінансово-економічного технікуму міста Миколаєва, В. Северина. Згідно обвинувачувального висновку, він з 1933 року був членом «антирадянського націоналістичного угруповання», до якого завербований директором державних курсів з вивчення української мови Ф. Скринченко [12].

Методом «боротьби з радянською владою» організація, за матеріалами карної справи, обрала «терор проти керівників партії та радянського уряду». Згідно реалій того часу, арешт одного викладача неодмінно спонукав чекістів на «розкриття контрреволюційної мережі». За короткий термін з обвинуваченого отримано «щиросердечні зізнання» про існування «націоналістичної антирадянської організації» серед освітян Миколаєва. Якщо на першому допиті В. Северин відхрещувався від обвинувачень, то на другому почав давати необхідні для слідчих зізнання [13].

Внаслідок чого, виникла «контрреволюційна організація, що ставить за мету насильницьке відторгнення України від СРСР», актив якої складали викладачі української мови різних навчальних закладів Миколаєва. В зв'язку з чим, на протязі жовтня 1937 року, заарештовано викладачів українських курсів робітничих факультетів при підприємствах міста Л. Автутотву, П. Цигана, Є. Остапуха, К. Величко, І. Миронця, О. Соколова, С. Кравченко, О. Стожило [14].

Згідно протоколу № 6 засідання трійки УНКВС, вони «проводили шкідницьку роботу в галузі народної освіти, протягували націоналістичну контрабанду на лекціях та літературних гуртках, спотворювали положення про вибори...» [15].

Втім, зупинятися лише на працівниках робітничих факультетів чекісти не збиралися. По мірі ведення слідства, до лав «організації» потрапляють студенти та викладачі миколаївського педагогічного інституту. В. Северин «зізнається», що завербував викладача інституту Ніколаєвського та трьох студентів, прізвища яких не пам'ятає. До числа учасників «контрреволюційної організації» потрапляють професор інституту Пашковський, доценти М. Куць, Ф. Тараненко, В. Романенкова, викладачі фінансового технікуму С. Василенко, О. Спугай. Всіх їх заарештовано. Загалом по справі в якості підозрюваних та обвинувачених проходило 26 осіб. Сімох фігурантів засуджено до вищої міри покарання [16].

Не обійшли репресії й професорсько-викладацький склад Херсонського педагогічного інституту. 27 червня 1938 року заарештовано викладача давньої історії цього закладу, С. Божко. По аналогії з подібною справою науковців та викладачів Миколаєва, історик обвинувачувався в «активній участі в антирадянській націоналістичній українській організації, що намагалась насильницьким шляхом повалити радянську владу в Україні. Застосовуючи для цього терор проти керівників ВКП(б) та радянського уряду...» [17]. Але, на відміну від Миколаївщини, в даному випадку основним об'єктом переслідувань виступали представники українських літературних організацій.

Так, до складу «націоналістичної, націонал-фашистської організації» С. Божко завербовано в 1923 році керівником літературної організації «Орач» С. Пилипенко. На слідстві С. Божко визнає, що «повністю поділяв політичні погляди українських націоналістів. До організації входили письменники Остап Вишня, Сенченко, Головка, Панов, Кириленко та інші...» [18]. Під час судового засідання Військового трибуналу Київського військового округу 29-30 травня 1939 року, С. Божко відмовився від зізнань наданих на попередньому слідстві. Під час додаткового розслідування, його провини дещо пом'якшено, внаслідок чого він отримав в якості покарання 5 років позбавлення волі.

Інша справа – 2069-е, за якою у вересні-жовтні 1937 року заарештовано 14 жителів Миколаєва та двоє Новоодеського району, тісно пов'язана з стандартними звинуваченнями в адресу науково-педагогічної інтелігенції. На чолі організації в Миколаєві «знаходився» Соколов Олексій Васильович - інженер, доцент кафедри механіки кораблебудівного інституту. Мав тісний зв'язок з Яшкіним Зіновієм Андрійовичем, з есерами села Себіно Новоодеського району. Члени Миколаївської організації «ставили метою повалення Радянської влади в Миколаєві, проводили агітацію проти заходів комуністичної партії, висували на керівні посади учасників організації, розповсюджували по місту контрреволюційну літературу, займалися протягуванням есерівських кадрів до місцевих Рад, брали участь у «куркульських заколотах». Не випадково такі звинувачення для багатьох членів організації коштували життя. Засідання трійки НКВС по Миколаївській області, що відбулося 23.11.1937 року, засудило до вищої міри покарання доцента кораблебудівного інституту Соколова Олексія Васильовича. Його «спільники» отримали довготривалі терміни ув'язнення [19].

Вишукуючи «шкідників» та «ворогів» у середовищі вищої освіти та науки, працівники НКВС у 1937 році звернули увагу на науково-дослідний інститут виноградарства та виноробства ім. В. Таїрова в місті Одеса. Про серйозність чекістських намірів свідчить термін ведення справи. В той час, як в період ескалації терору вони здебільшого проводились на протязі кількох тижнів, в даному випадку розслідування зайняло весь 1937 рік. По обвинуваченню в контрреволюційній діяльності заарештовано 14 співробітників інституту, що в подальшому отримали різні терміни покарання. В якості доказової бази їх «шкідницької роботи» слідство оперувало тим, що заступник директора інституту Грушевський та провідний агроном Григор'єв навмисно давали розпорядження в господарства Одещини про «посадку винограду на глибину в 35-40 см, в той час як потрібно на 65-70 см». Внаслідок чого, за даними слідства, загинуло від зимових морозів виноградних кущів на площі більш ніж 10 тисяч гектарів. Це дало підстави слідству «виявити» та «викрити» контрреволюційну, шкідницьку організацію, що «прикриваючись науково-дослідницькою діяльністю проводила свою роботу на території Одеської області, навмисно завдаючи значної матеріальної шкоди радянському господарству» [20].

Таким чином, сталінізм та його дітище – адміністративно-командна система завдали величезної шкоди науково-педагогічним кадрам Півдня України. Репресії призвели інтелігенцію до моральних деформацій і величезних людських втрат. На місце знищених кадрів висувалися

нові, нерідко обдаровані, однак їхня професійна підготовка, загальноосвітній і культурний рівень були, як правило, значно нижчими порівняно з репресованими фахівцями. Адміністративно-командна система, що склалася в 1930-ті роки, вимагала не творчої особистості з характерним для неї свідомим ставленням до своїх громадських обов'язків, а лише «гвинтиків», бездумних виконавців наказів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
2. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г.В. Касьянов. – К.: «Глобус», «Вік»; Едмонтон: Канадський ін-т укр. студій Альбертського ун-ту, 1992. – 176 с.
3. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-і роки ХХ ст. / М.М. Шитюк. – К.: Ін-т історії України НАН України. – Миколаїв: Тетра, 2000. – 550 с.
4. Там само. – С. 247-248.
5. Даниленко В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки... – С.159.
6. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упорядники Л.В. Ковальчук, Е.П. Петровський. – Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. – С.64.
7. Даниленко В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки... – С.282.
8. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша... – С.65.
9. Нестуля О.О. Реабілітація прийшла помертню (М.Ф. Болтенко) // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). – К., 1991. – С.146-154.
10. Даниленко В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки... – С.213-214.
11. Там само. – С.283.
12. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). - Ф.-Р.- 5859.- Оп. 2.- Спр.- 4304.- Арк. 4-6.
13. ДАМО.- Ф.-Р.- 5859.- Оп. 2.- Спр.- 4304.- Арк.19-20.
14. ДАМО.- Ф.-Р.- 5859.- Оп. 2.- Спр.- 4304.- Арк.43-45.
15. ДАМО.- Ф.-Р.- 5859.- Оп. 2.- Спр.- 4304.- Арк.56.
16. ДАМО.- Ф.-Р.- 5859.- Оп. 2.- Спр.- 4304.- Арк.69-71.
17. Державний архів Херсонської області (ДАХО).- Ф.- 4033.- Оп.9.- Спр.- 25.- Арк. 21-22.
18. ДАХО.- Ф.- 4033.- Оп.9.- Спр.- 25.- Арк. 198.
19. Реабілітовані історією. Миколаївська область: [у 4 т.]. – Миколаїв : Світогляд, 2005. –Кн. 1 / обл. редкол. Макарчук С. С. (голова) та ін. –С. 68.
20. Державний архів Одеської області.- Ф.- 11.- Оп. 1.- Спр.- 983.- Арк. 35-39.

S.M. SLIPUSHENKO

REPRESSIVE-PUNITIVE POLICY OF THE SOVIET AUTHORITIES AGAINST SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL INTELLIGENTSIA OF SOUTH OF UKRAINE IN THE 1930s

In this article, on the basis of the broad historiography and source study base examines the key aspects of the repressive policy of the Soviet regime against the scientific and pedagogical intelligentsia of South of Ukraine in the 1930s.

Key words: soviet authorities, repressions, intelligentsia, Stalinism

С.Н. СЛИПУЩЕНКО

РЕПРЕССИВНО-КАРАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ ПРОТИВ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ЮГА УКРАИНЫ В 1930-Х ГОДАХ

В представленной статье на основе широкой историографической и источниковой базы анализируются ключевые аспекты репрессивной политики советской власти против научно-педагогической интеллигенции Юга Украины в 1930-х годах.

Ключевые слова: советская власть, репрессии, интеллигенция, сталинизм